

ISTORIA CULTURII, PERSONALITĂȚI

TRADIȚIA GREACĂ ȘI FILOSOFIA CREȘTINĂ LA CLEMENT ALEXANDRINUL

CONSTANTIN ALIN IONESCU*
CRISTIAN LAZAR**

I. Starea omenirii, din punct de vedere cultural în timpul lui Clement Filosofia și tendințele ei

Începând cu naturalismul arian, filosofia greacă, prin geniul națiunii și conform cu cerințele fizice, transformă și conduce formele religioase, din starea copilăriei, spre o stare superioară; fără a putea atinge treapta bărbăției și a maturității, fapt ce-l va desăvârși creștinismul. De la început, de când istoria are știri exacte, filosofia s-a socotit deținătoarea științei și a cunoștinței tuturor chestiunilor, care au preocupat gândirea omenească, cugetarea și, în genere, toate facultățile spiritului uman. Ea s-a socotit întotdeauna „ca stăpânitoarea tuturor principiilor“. Dar această filosofie variază continuu și principiile, a căror deținătoare se crede, se schimbă mereu. Problema, pe care și-o pune de la început, este întrebarea: Pentru ce există această lume, cum există, care-i este originea, cum se face că este astfel precum o vedem și o simțim, care este poziția omului și legătura sau raportul lui cu toate acestea? Și sunt și alte multe chestiuni, care i-au preocupat cercetările, ca de exemplu cele privitoare la natură, la divinitate și la tot ce înconjoară pe om; dar la toate, absolut la toate chestiunile, ce-și propunea, filosofia n-a putut răspunde uniform, și, în consecință, s-au format diferite sisteme filosofice, după natura obiectului care făcea preocuparea lor, după împrejurările timpului și locului, după mediul în care se aflau cei ce luau armele în discuție și mai ales după influența spiritului cultural care stăpânea veacul. O mică privire retrospectivă va învedera exactitatea afirmației că principiile filosofiei, cu privire la întrebările ce și-a pus, au variat întotdeauna, după loc și timp¹.

Istoria cunoaște ca creatori ai filosofiei elinice pe grecii ionieni, iar pe neolatini germani ca dezvoltători ai principiilor acestei filosofii. La rândul său, filosofia greacă se dezvoltă și se separă în două perioade deosebite: una a creației spontane și alta a reflecției sceptice și a reproduției.

Problema, care stăpânește prima perioadă, este aceea a originii tuturor lucrurilor. Caracteristica sa este un panteism materialist la ionieni, spiritualist la

* Parohia Sf. Andrei, Trivale, Pitești.

** Parohia Glimboc, Bascov.

¹ Badea Mangăru, *Clement și școala catehetică din Alexandria - starea filosofică*, Tipografia Cărților Bisericești p. 12-14.

filosofii Italiei, influențat de spiritul dorian. În sistemele acestei filosofii, găsim germele tuturor doctrinelor, ce se vor ivi mai târziu, și cu deosebire ipoteza monistă și ipoteza atomistă, acești doi poli ai speculației științifice moderne. De la Tales la Pitagora sau de la 600 până la 400 înainte de Iisus Hristos. Se știe că Tales, împreună cu Anaximandru și Anaximene sunt socotiți ca întemeietori școlii din Milet, iar principiile lor, ca o cauză a cauzelor, sunt, în ordinea numelor: apa, atmosfera infinită aerul².

Perioada reflecției critice este inaugurată printr-un principiu, din care vor trage concluzii Zenon, Parmenide și Anaxagora. Problemelor naturii, se vor adăuga problemele sufletului; chestiunilor cosmologice, chestiunile logice și critice; speculațiilor asupra esenței lucrurilor, cercetările despre criteriul adevărului și scopul după urmă al vieții. În această perioadă, filosofia greacă atinge punctul culminant al evoluției sale: cu Platon ca profunzime; cu Aristotel ca profunzime, analiză și metodă și, în această privință, mai ales în școala din Alexandria.

Dar flacăra spiritului filosofic începe a-și pierde din lumină încetul cu încetul, până își va da sfârșitul, din cauza invaziei raselor de nord. Cei ce se mai ocupă cu asemenea chestiuni nu fac decât să recheme trecutul, să se reazeme de acei puternici stâlpi: Platon și Aristotel și, deci, să reproducă trecutul, până când va veni o perioadă de expansiune și de sinteză ontologică cu Bruno, Descartes, Leibniz etc. și al doilea, o perioadă de reflexie critică și de analiză cu Locke, Kant, etc.

Și să nu se piardă din vedere că, în toate școlile posterioare lui Aristotel, numele lui Clement Alexandrinul este citat la toți cercetătorii filosofi, atât cei din perioada patristică, scolastică, filosofia renașterii și chiar de cei din timpurile filosofiei moderne. Scrierile lui Clement Alexandrinul slujesc de fapt în drumul spre viitor.

Dar în acest lung drum, pe care l-a străbătut filosofia, povârnișurile i-au stat continuu în cale și multe i-au fost cărările pe care le-au încercat din nou în băjbăiala întunericului. Așa spre pildă: atunci când filosofia s-a ocupat cu cercetarea cauzei prime, s-a numit metafizică, ontologie, filosofie speculativă. Când a renunțat la această cercetare și s-a mulțumit numai cu faptul de a fi o sinteză, a îmbrăcat haina cu numele de filozofie pozitivă sau pozitivism. Dar pozitivismul putea să se bazeze ori numai pe faptul istoric al contradicției perpetue a sistemelor, adică să aibă un fundament pur empiric, sau să fie bazat pe analiza rațională a cugetării sau priceperii omenești, și astfel, în primul caz, dă naștere scepticismului; iar în al doilea caz dă naștere criticismului. Scepticismului i se opunea dogmatismul, adică credința în posibilitatea, pentru spiritul omenesc, de a avea o cunoștință obiectivă a lucrurilor și chiar a cauzei primare. Raționalismul avea pretenția să ajungă la această cunoștință printr-un raționament apriori; Empirismul, la rândul său nu admite altă metodă decât observația, și inducția, adică un raționament a posteriori. Speculația pură sau a priori este metoda preferată de Idealism, care vede în cugetare faptul primitiv, anterior și superior oricărei realități. Empirismul, din contră, se bazează pe opinia că, mereu cugetarea departe de a fi cauză primară, ea derivă dintr-o realitate preexistentă, adică se sprijină pe realism, în sensul modern al cuvântului. Dacă acțiunea cauzei primare este considerată ca inconștientă și involuntară, în opoziție cu activitatea teologică, sau se produce în vederea unui scop, realismul devine materialism și mecanism. De partea sa, idealismul

² *Ibidem* p. 15.

devine spiritualism, fiindcă, personificând cauza primară, vede aici nu numai o idee care se realizează, dar o ființă care planează asupra tuturor lucrurilor (supranaturalism, transcendență) și le guvernează după libera sa voință (deism): este dualismul spiritului și al materiei, al creatorului și al naturii; în opoziție cu panteismul, naturalismul, monismul. Panteismul, naturalismul sau monismul, asimilând ideea de cauză cu conceptul substanței, consideră cauza primă ca și chiar substanța lucrurilor (imanețta lui Dumnezeu) și universul ca o unitate trăitoare (monismul). O singură și aceeași ființă colectivă, guvernându-se ea însăși, urmând legile care rezultă chiar din natura sa (naturalismul). Monismul este absolut sau multiplu, după cum el consideră substanța cosmică ca o unitate absolută sau ca o colecție de unități ireductibile; atomism sau dinamism, după cum aceste unități sunt considerate ca infinit de mici (atomi) sau ca centre de forță absolut fără nici o întindere (dinamide sau monade)³.

Dar cum aici nu avem intenția de a expune diferitele sisteme și direcții filosofice, cum s-au dezvoltat în decursul vremurilor; ci numai a constata existența povârnișurilor filosofico-intelectuale de care am vorbit mai sus, venim la starea filosofiei, atingând, pe aici și pe dincolo, și starea culturală generală din timpul lui Clement.

Încă din veacul întâi al erei creștine, dar mai ales în veacul al doilea, se opera în lumea păgână cultă și chiar în iudaică, care viețuia în mijlocul altor popoare, negreșit păgâne, la acei iudei care veniseră în contact cu filosofia greacă, o puternică luptă de distrugere și reconstituire a ideilor filosofice și religioase. În această luptă, lua parte și filosofia orientală, care avea un caracter religios. Se vede, mai cu seamă, exercitând o mare influență asupra filosofiei, care se cultiva în Alexandria, unde se mutase colivia muzelor, și cu deosebire asupra gnosticismului.

Lupta tindea la distrugerea sau disoluția vechilor credințe religioase și a celor filosofice, cu caracter teozofic. Să nu se uite că, începând din secolul al doilea al erei creștine, mândria filosofiei îmbrăca paloarea și mergea cu pași repezi spre declin. Triumful creștinismului îi dădea ultima lovitură, și scriitorii vestiți bisericești ne spun că, în timpul lor, filosofia nu se mai învăța nicăieri, în vechea ei formă, decât în școlile ordinare ale retorilor. Numai bătrânilor le mai plăcea să-și aducă aminte și să profeseze știința filosofică din timpul tinereții lor. Totuși, această stare de lucruri împunea celor culti ai păgânismului sa cugete serios la cele ce se petreceau și să caute a găsi o cale pentru înlocuirea vechilor credințe, fiindcă toate aceste credințe, în mod general și profund, fuseseră zdruncinate de critica scepticilor și a sofistilor; iar vechile sisteme filosofice: platonismul, pitagoreismul și aristotelismul, care edificau întrucâtva spiritele și mulțumeau gândurile și cugetele multora, dispăruseră și nu mai aveau admiratori. Pe de altă parte, după cum am spus mai sus, ei erau nevoiți să facă aceasta, din cauza progreselor uimitoare ale creștinismului, care se ridica pretutindeni victorios pe ruinele păgânismului, iudaismului și peste ruinele tuturor celorlalte religii. Lumina Evangheliei lui Iisus Hristos, afară de puterea ei tainică, avea la îndemână, de data aceasta, și armele filosofiei, care se întorseseră contra vechilor sisteme religioase. De aceea toți frunțașii păgânismului vedeau cum creștinismul călca peste toate celelalte credințe religioase existente, peste toată știința veacului și peste toate sistemele filosofice. Trebuia, dar, ca mai marii povățuitori ai popoarelor păgâne să se silească să facă ceva,

³ Vlăduțescu Gheorghe, *Istoria ideilor filosofice*, Editura Științifică București 1990, p. 29-30.

când vedeau că știința veacului se surpă și că vechile lor credințe se prăbușesc, credința cu care popoarele lor trăiseră până aici, credința la care făcuseră apel în timp de războaie, pentru a câștiga lupta, și, în timp de pace, pentru rodul câmpului, etc. Și când vedeau că toate acestea dispar în fața creștinismului, cum puteau să stea indiferenți reprezentanții și deținătorii vechii culturi și conducătorii popoarelor, cărora le scăpa mulțimea din mână. Se mai adaugă faptul că pe ruinele vechilor sisteme filosofice, se mai ridicau și-și disputau întâietatea: Stoicismul, Epicureismul, Scepticismul și mai ales Neoplatonismul. Cu armele acestora și contra lor, mai cu seamă, va lupta cu mare succes Clement⁴.

Dar se observă că, privind lucrurile cu de-amănuntul, pretenția noilor sisteme filosofice, care-și disputau întâietatea, nu este decât o reconstruire pe fondul ruinelor vechilor sisteme, care reconstruire face mai multă cinste imaginației decât unui fond științific real. Lucrul se observă mai mult la Stoici și Neoplatonici. Din această cauză, filosofia de reconstruire a sistemelor citate, fiindcă apărau și vechile religii, constă dintr-o filosofie cu caracter teozofic, pe care se sileau s-o impună tuturor, voind să înlocuiască orice credință religioasă și să combată îndeosebi creștinismul.

Pentru atingerea acestui scop, noua filosofie avea să încerce două căi: una a tendințelor idealiste și alta a celor eclecticice. Caracteristicile generale ale mișcării idealiste, din secolul al doilea, sunt o opoziție dualistă a elementului divin și a elementului pământesc; o cunoștință a divinității, întotdeauna îmbrăcată în abstracție, un dispreț pentru lumea ce cade sub simțiri, care este efectul sau produsul ideilor platoniciene, ale materiei și ale pogorării sufletelor de sus și intrarea lor în corpuri - ipoteza forțelor intermediare, prin care puterea și activitatea divină vin în legătură ori ating lumea sau fenomenele naturii, căutarea sau cercetarea unui ascetism, care să înlăture sensualitatea; în sfârșit, credința în revelațiile unui entuziast misticism. Toate acestea le putem rezuma astfel: transcendență și dualism, teorii atribuite foarte adesea neoplatonismului, fapt ce se va observa la schițarea acestui sistem.

Transcendența divinității, după aceștia, este în mod absolut abstractă, adică absolut indeterminată; de vreme ce nici o perfecțiune, adică nici o determinație, recunoscută în creaturi, n-ar putea să-i convină: nici perfecțiunea de ordin spiritual, ceea ce duce la dualismul lumii spirituale și la cel al lumii corporale.

În tradiția platoniciană, cel de al doilea sistem este privit ca imaginea celui dintâi; dar foarte adesea și mai ales sub influența doctrinelor orientale, lumea corporală este privită ca principiu al căderii și imperfecțiunii. De altfel, acest idealism este eclectic în esență, căci eclecticismul este un procedeu generalmente admis și practicat în cursul secolului al doilea. Se tinde la stăpânirea și cunoașterea vechilor sisteme, pentru a le folosi cu discernământ, dar numai pentru a crea construcții noi, după cum am afirmat mai sus.

Tot așa au procedat neoplatonicienii școlii filosofice din Alexandria și, mai târziu chiar ai școlii siriene și ai școlii din Atena, care se inspirau când de la doctrinele din Orient, când de la ideile filosofice, care domneau în Grecia, deși Atena se plângea că acea colivie a muzelor a părăsit-o și s-a mutat în Alexandria.

Influența orientală procură materia și forma doctrinelor și instituțiilor noi. De

⁴ Badea Mangăru, *Clement și școala catehetică din Alexandria - starea filosofică*, Tipografia Cărilor Bisericești p. 17.

regulă se pare a fi caracteristică generală acestei perioade; dar, iarăși, nu pare a fi îndestulătoare, pentru a explica, în mod complet, tendințele și năzuințele, unde voia să ajungă filosofia în aceste timpuri. Dar trebuie ținută socoteala de cauzele mai intime, de dispozițiile psihologice și morale, produse și inspirate de decadența vechii ordini de lucruri și de prevederea și presentimentul unei reînnoiri pentru viitorul atât al filosofiei, cât și al religiei păgâne, căci toate aceste tentative, ale unei reconstituiri eclectice, poartă aceeași pecete sau au un caracter comun. Ele sunt inspirate de grija moralismului și comandate de cerințele sale. Acest idealism nu este o doctrină pur speculativă; el caută și voiește restaurarea credinței dispărute și, în mod general, își propune un scop practic. El voiește ca să trăiască și să existe religia păgână, dar numai pentru morală, adică pentru perfecțiunea omului, pentru ridicarea și curățirea sau purificarea sa⁵.

În afară de eclecticismul idealist, Stoicii sunt reprezentanții cei mai de seamă și hotărâți ai acestei tendințe morale și practice, bine înțeles după doctrina lor. Această tendință a lor este, mai ales, caracteristica perioadei, ce-și are hotarele între timpurile lui Cicerone și ale lui Sever, adică în vremurile ce ne preocupă. Totuși, în ciuda ridicării sau înălțării, la care aspiră morală sa, stoicismul este corupt sau mai bine zis viciat de insuficiența și falsitatea doctrinelor sale speculative, care-l depărtează de atingerea scopului ce și-l propune. Și iată de ce în sistemul lor, în ordinea dogmatică, totul este bazat pe un fizic materialist, din care nu poate să decurgă idealul moral. Dumnezeu se confundă, cu lumea și el este sufletul acesteia; teodiceea nu este decât o cosmologie: între imaterial și calitățile sensibile, deosebirea devine din ce în ce mai subtilă mai nepricepută, când filosofia stoicilor este examinată mai de aproape și mai cu multă atenție.

Filosofia acestora este o filosofie de imanență, cu caracter de perpetuitate. Prin aceasta, ea se deosebea de toate celelalte sisteme filosofice, care cuprindeau într-ânsele o filosofie transcendentă. Filosofia de transcendență gonea pe Dumnezeu la o depărtare așa de mare de mintea omenească, încât numai putea fi priceput; pe când filosofia de imanență, din contră, cădea în cealaltă extremitate: îl identifică cu ceea ce este finit și creat. Prin urmare, și o filosofie și cealaltă compromiteau adevărurile esențiale ale religiei, precum și ale moralei, aceste adevăruri fiind solide. Apoi eclecticismul, fiind lipsit de orice principiu propriu, care să-i dea direcția sigură degenera în oportunism împăciuitoare, care vrea să fie bine cu toată lumea și să-și schimbe principiile după împrejurări. În așa chip, reconstituirea sau reconstrucția visată se izbea de mari greutăți și dădea greș în toate părțile.

II. Clement și tradiția greacă

Tot uzul filosofiei și al științei umane a veacului, la Clement și la toți, consta, în faptul că de unde până la el toată lumea creștină fugea de filosofie și de știința clasică păgână, ca de ceva necurat și periculos pentru creștinism, Clement și urmașii declară clar că nu este nici un pericol studiind filosofia. Că filosofia și știința clasică, departe de a fi vătămătoare sfintei credințe, ea din contră îi poate fi de folos, ba încă de mare folos, cum a și fost și este până în ziua de astăzi, căci și ea cuprinde lucruri adevărate. Și considerând-o astfel, o apropie și face uz de ea în expunerea învățăturii de

⁵ Vlăduțescu Gheorghe, *Istoria ideilor filosofice*, Editura Științifică București 1990, p. 34.

credință.

Iată la ce se reduce tot pasul cel mare pe care-l face Clement și pe care îl urmează, precum am zis, mai toți părinții și scriitorii Bisericii creștine din veacurile posterioare, fie că au aparținut școlii alexandrine sau altei școli. Toți cei ce au teologhisiat asupra învățăturii de credință, toți au fost cunoscători profunzi ai filosofiei, ca și Clement, și au utilizat-o, în marginile posibilului, fără ca prin ea să denatureze creștinismul.

Cum face Clement acest mare pas?

El întinde mâna prietenească filosofiei și științei clasice păgâne, în modul următor: Stabilește un principiu, pe care nimeni nu-l poate contesta sau refuza. Anume: că toți, prin știință, prin credință și prin toate cercetările, cu care s-a îndeletnicit sufletul omului, caută să afle adevărul.

Odată stabilit și admis acest principiu, pe care nu-l putem contesta, Clement devine stăpân al întregii situații, și purcede imediat la veriga de unire între filosofie și credință, le apropie și le leagă.

El declară: „Pentru a ajunge la adevăr și a-l cunoaște, Dumnezeu a dat omului două căi ale revelației sale. Una, care se manifestă în conștiința omului, și alta, istorică și sfântă, cuprinsă în Sfânta Scriptură. Prima au avut-o și au arătat-o toți înțelepții veacurilor, în păgânismul clasic. De cea de a doua (revelație) s-au învrednicit cei ce au fost sub lege și profeții Vechiului Testament. Ambele căi n-au servit decât să pregătească omenirea pentru cunoașterea adevărului absolut, care se cuprinde în Evanghelia descoperită oamenilor de Însuși Fiul lui Dumnezeu. Filosofia și legea sunt precursorii credinței creștinești, sunt purtătorii de lumină și de adevăr, și conduc la cunoștința lui Dumnezeu, care s-a făcut luminat și desăvârșit prin Iisus Hristos”.

„Filosofia nu numai că nu trebuie disprețuită, dar ea este chiar necesară și folositoare pentru înțelegerea creștinismului. Ea este un dar de la Dumnezeu, ca și revelația, mai ales că foarte mulți din filosofi și înțelepții elinilor s-au folosit de învățăturile cuprinse în vechiul Testament”.

„Credința, prin filosofie și știință, devine cunoștință (gnosis); iar această cunoștință, ca să fie dreaptă, reală și adevărată, trebuie să se bazeze pe Sfânta Scriptură și pe Sfânta Tradiție apostolică. Ea trebuie să fie unită cu iubire adevărată și sinceră către Dumnezeu și către aproapele, care sunt baza, pe care se întemeiază, toată, credința și toată morala”⁶. Pe baza acestor principii, Sfântul Clement a putut apropia toată știința veacului și toată filosofia, discernându-le și luând, sau mai bine zis, aprobând tot ce găsea bun și rațional în ele. Pe baza lor, a putut dezvolta cu succes vastul său sistem teologic, luând în ajutor filosofia, pe care o cunoștea tot așa de bine ca și învățătura sfintei credințe creștine, pe care o apăra.

Pe baza lor, a putut să vorbească tuturor, fără deosebire: păgânilor învățați, celor versați în filosofii și știința veacului, celor cunoscători și aprofundați în diferitele sisteme religioase orientale, chiar celor cunoscători ai întregului misticism religios, și celor ce făceau din filosofie și religie ceva tainic și ascuns; tuturor a putut să le vorbească deschis că creștinismul urmărește adevărul, și acel adevăr nu se află la nimeni în plenitudinea sa, decât în Evanghelia descoperită oamenilor prin Cuvântul

⁶ *Ibidem* p. 44.

întrupat, prin Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu, Mântuitorul lumii.

Pe baza acestor principii, Clement a putut avea toată libertatea de a expune învățătura sfintei credințe, dar avea în același timp libertatea de a discerne toate sistemele filosofice și religioase existente, căci urmărirea și căutarea Adevărului și, dovedind că acestea nu-l aveau, arată deșertăciunea lor, amăgirea celor ce au crezut și și-au pus toată nădejdea în ele, fără a putea nici să cunoască pe Dumnezeu, nici să se ridice la adevărata morală a iubirii sincere și adevărate către Dumnezeu și către aproapele. Într-un cuvânt, că în ele, în locul Adevărului, se află mistificarea lui, minciuna și deșertăciunea.

Clement, pe baza acestor premise, a putut să expună și să facă tuturor cunoscut întregul cuprins al credinței creștine, întreaga învățătură dogmatică și morală, tot ce ea cuprinde, și să le învedereze cu argumente cunoscute lor, care le lua din filosofia și știința veacului, pe care aceia, cărora el se adresa, le cunoșteau. Pe baza lor, a putut cultiva știința sfântă pe toate terenurile. Este păcat că n-a ajuns până la noi tot ce Clement a scris, expunând, explicând, propovăduind și apărând adevărurile evanghelice. Dar chiar din ceea ce ni s-a păstrat, îl putem aprecia și judeca cine a fost și ce a făcut pentru Biserica creștină, prin școala catehetică din Alexandria, a cărei năzuință și direcție se reflectă în scrierile sale⁷.

Acum, după ce am văzut cele ce se pot și despre Clement; după ce am examinat scrierile sale și punctele mai însemnate ale învățăturii cuprinse în ele; după ce am văzut modul cum el concepe și privește creștinismul; pentru a lumina mai bine chestiunea, despre starea sau situația creștinismului în timpul său, și a se vedea însemnătatea sa în istoria creștinismului, precum și foloasele pe care le-a adus Bisericii lui Iisus Hristos, credem necesar, să rezumăm: a) unele puncte de învățătură pe care el le expunea, adresându-se în deosebi filosofilor și clasicilor elini, și b) să arătăm cum rezolvă el marea problemă a timpului, modul de a concepe și expune scrierile sale, învățătura credinței creștine, punând astfel baze noi și puternice, ajutând creștinismul, întărindu-l și asigurându-i tot succesul în viitor.

III. Mistica creștinismului primitiv

Creștinii s-au socotit foarte devreme drept moștenitori ai civilizației greco-romane. Adevărul e unul singur. Beneficiarii acestuia au fost evreii. Taian va arăta importanța modului lor de a trata istoria. Grecii, în mitologia ce le aparține, au deformat în parte misterele profeților. Înainte de Hristos cunoașterea apare fragmentar; o dată cu ivirea lui Iisus, Logosul, prezent mereu în omenire, se va putea exprima și va putea înfățișa adevărul. O filozofie creștină începe să se dezvolte încă din primele secole. Raportul filozofie-credință dintr-o epocă îndrăgostită de filozofie și mister, în fața unei gândiri păgâne pline de viață și spirit de căutare, va fi precizat de scriitorii catolici. Primele generații creștine au trebuit să țină seama de climatul cultural în care se exprimă contemporanii lor. După ce a trecut prin influența evreiască, creștinismul întâlnește elenismul pe care îl va adopta și desăvârși. Lectura Evangheliei va fi făcută într-un con-text grec. Scriitorii evrei din Alexandria - îndeosebi Filon - vor citi Vechiul Testament din perspectivă elenică; Noul Testament va avea parte de același avantaj,

⁷ Schiopu Gheorghe, *Învățătura despre treime, cunoaștere și antropologie în viziunea lui Clement Alexandrinul*, p. 184-185.

credință.

Iată la ce se reduce tot pasul cel mare pe care-l face Clement și pe care îl urmează, precum am zis, mai toți părinții și scriitorii Bisericii creștine din veacurile posterioare, fie că au aparținut școlii alexandrine sau altei școli. Toți cei ce au teologhisit asupra învățăturii de credință, toți au fost cunoscători profunzi ai filosofiei, ca și Clement, și au utilizat-o, în marginile posibilului, fără ca prin ea să denatureze creștinismul.

Cum face Clement acest mare pas?

El întinde mâna prietenească filosofiei și științei clasice păgâne, în modul următor: Stabilește un principiu, pe care nimeni nu-l poate contesta sau refuza. Anume: că toți, prin știință, prin credință și prin toate cercetările, cu care s-a îndeletnicit sufletul omului, caută să afle adevărul.

Odată stabilit și admis acest principiu, pe care nu-l putem contesta, Clement devine stăpân al întregii situații, și porcede imediat la veriga de unire între filosofie și credință, le apropie și le leagă.

El declară: „Pentru a ajunge la adevăr și a-l cunoaște, Dumnezeu a dat omului două căi ale revelației sale. Una, care se manifestă în conștiința omului, și alta, istorică și sfântă, cuprinsă în Sfânta Scriptură. Prima au avut-o și au arătat-o toți înțelepții veacurilor, în păgânismul clasic. De cea de a doua (revelație) s-au învrednicit cei ce au fost sub lege și profeții Vechiului Testament. Ambele căi n-au servit decât să pregătească omenirea pentru cunoașterea adevărului absolut, care se cuprinde în Evanghelia descoperită oamenilor de Însuși Fiul lui Dumnezeu. Filosofia și legea sunt precursorii credinței creștinești, sunt purtătorii de lumină și de adevăr, și conduc la cunoștința lui Dumnezeu, care s-a făcut luminat și desăvârșit prin Iisus Hristos“.

„Filosofia nu numai că nu trebuie disprețuită, dar ea este chiar necesară și folositoare pentru înțelegerea creștinismului. Ea este un dar de la Dumnezeu, ca și revelația, mai ales că foarte mulți din filosofi și înțelepții elinilor s-au folosit de învățăturile cuprinse în Vechiul Testament“.

„Credința, prin filosofie și știință, devine cunoștință (gnosis); iar această cunoștință, ca să fie dreaptă, reală și adevărată, trebuie să se bazeze pe Sfânta Scriptură și pe Sfânta Tradiție apostolică. Ea trebuie să fie unită cu iubire adevărată și sinceră către Dumnezeu și către aproapele, care sunt baza, pe care se întemeiază, toată, credința și toată morala“⁶. Pe baza acestor principii, Sfântul Clement a putut apropia toată știința veacului și toată filosofia, discernându-le și luând, sau mai bine zis, aprobând tot ce găsea bun și rațional în ele. Pe baza lor, a putut dezvolta cu succes vastul său sistem teologic, luând în ajutor filosofia, pe care o cunoștea tot așa de bine ca și învățătura sfintei credințe creștine, pe care o apăra.

Pe baza lor, a putut să vorbească tuturor, fără deosebire: păgânilor învățați, celor versați în filosofii și știința veacului, celor cunoscători și aprofundați în diferitele sisteme religioase orientale, chiar celor cunoscători ai întregului misticism religios, și celor ce făceau din filosofie și religie ceva tainic și ascuns; tuturor a putut să le vorbească deschis că creștinismul urmărește adevărul, și acel adevăr nu se află la nimeni în plenitudinea sa, decât în Evanghelia descoperită oamenilor prin Cuvântul

⁶ Ibidem p. 44.

întrupat, prin Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu, Mântuitorul lumii.

Pe baza acestor principii, Clement a putut avea toată libertatea de a expune învățătura sfintei credințe, dar avea în același timp libertatea de a discerne toate sistemele filosofice și religioase existente, căci urmărirea și căutarea Adevărului și, dovedind că acestea nu-l aveau, arată deșertăciunea lor, amăgirea celor ce au crezut și și-au pus toată nădejdea în ele, fără a putea nici să cunoască pe Dumnezeu, nici să se ridice la adevărata morală a iubirii sincere și adevărate către Dumnezeu și către aproapele. Într-un cuvânt, că în ele, în locul Adevărului, se află mistificarea lui, minciuna și deșertăciunea.

Clement, pe baza acestor premise, a putut să expună și să facă tuturor cunoscut întregul cuprins al credinței creștine, întreaga învățătură dogmatică și morală, tot ce ea cuprinde, și să le învedereze cu argumente cunoscute lor, care le lua din filosofia și știința veacului, pe care aceia, cărora el se adresa, le cunoșteau. Pe baza lor, a putut cultiva știința sfântă pe toate terenurile. Este păcat că n-a ajuns până la noi tot ce Clement a scris, expunând, explicând, propovăduind și apărând adevărurile evanghelice. Dar chiar din ceea ce ni s-a păstrat, îl putem aprecia și judeca cine a fost și ce a făcut pentru Biserica creștină, prin școala catehetică din Alexandria, a cărei năzuință și direcție se reflectă în scrierile sale⁷.

Acum, după ce am văzut cele ce se pot ști despre Clement; după ce am examinat scrierile sale și punctele mai însemnate ale învățăturii cuprinse în ele; după ce am văzut modul cum el concepe și privește creștinismul; pentru a lumina mai bine chestiunea, despre starea sau situația creștinismului în timpul său, și a se vedea însemnătatea sa în istoria creștinismului, precum și foloasele pe care le-a adus Bisericii lui Iisus Hristos, credem necesar, să rezumăm: a) unele puncte de învățătură pe care el le expunea, adresându-se în deosebi filosofilor și clasicilor elini, și b) să arătăm cum rezolvă el marea problemă a timpului, modul de a concepe și expune scrierile sale, învățătura credinței creștine, punând astfel baze noi și puternice, ajutând creștinismul, întărindu-l și asigurându-i tot succesul în viitor.

III. Mistica creștinismului primitiv

Creștinii s-au socotit foarte devreme drept moștenitori ai civilizației greco-romane. Adevărul e unul singur. Beneficiarii acestuia au fost evreii. Tațian va arăta importanța modului lor de a trata istoria. Grecii, în mitologia ce le aparține, au deformat în parte misterele profeților. Înainte de Hristos cunoașterea apare fragmentar; o dată cu ivirea lui Iisus, Logosul, prezent mereu în omenire, se va putea exprima și va putea înfățișa adevărul. O filozofie creștină începe să se dezvolte încă din primele secole. Raportul filozofie-credință dintr-o epocă îndrăgostită de filozofie și mister, în fața unei gândiri păgâne pline de viață și spirit de căutare, va fi precizat de scriitorii catolici. Primele generații creștine au trebuit să țină seama de climatul cultural în care se exprimă contemporanii lor. După ce a trecut prin influența evreiască, creștinismul întâlnește elenismul pe care îl va adopta și desăvârși. Lectura Evangheliei va fi făcută într-un con-text grec. Scriitorii evrei din Alexandria - îndeosebi Filon - vor citi Vechiul Testament din perspectivă elenică; Noul Testament va avea parte de același avantaj,

⁷ Șchiopu Gheorghe, *Învățătura despre treime, cunoaștere și antropologie în viziunea lui Clement Alexandrinul*, p. 184-185.

căci misticii creștini vor fi „greci“ în gândire și limbaj, iar filozofia creștină va realiza plenar idealul elenismului. Astfel, Iustin, aparținând unei familii grecești și păgâne, descrie, în *Dialog cu Trifon*, cum s-a încheiat căutarea sa filozofică după convertire, de unde reiese identificarea dintre creștinism și adevărata filozofie. Deși mai înainte aderase la platonism, după aceea, n-a avut nimic de negat. E schițată deja ideea rolului esențial al filozofiei creștine. Această temă se va dezvolta continuu, iar Hristos va fi considerat filozoful prin excelență, în vreme ce mai târziu Părinții din pustie și călugării vor primi titlul de „filozofi desăvârșiți“⁸.

Irineu din Lyon (născut în jurul anului 135), elev al lui Policarp, nu este un filozof. Discipol al lui Ioan, el insistă asupra darului de a avea har, un dar mai important decât știința sau profeția; puțin contează dacă ești ignorant sau prea puțin savant, important e să te apropii de Dumnezeu. „Imaginea lui Dumnezeu e viața omului, va scrie Irineu, iar viața omului înseamnă gloria Domnului“ (*Adv. Haeres. IV*, 20). A trăi înseamnă a I te alătura lui Dumnezeu, a căuta să-L cunoști, a fi luminat de slava Sa. Rațiunea e incapabilă să-L cuprindă numai iubirea poate să-L îmbrățișeze și sa-I simtă prezența. Conform Scripturii, nu-L poți vedea pe Dumnezeu fără a muri, dar El, atunci când vrea, se arată celor ce-L iubesc. „Așa cum cei care văd lumina sunt în lumină și iau parte la splendoarea ei și cei ce văd pe Dumnezeu participă la Viață“. Irineu insistă asupra educației progresive a omenirii pregătită să-L primească pe Hristos, asupra evoluției omului în căutarea perfecțiunii. Pentru a se manifesta, Verbul s-a făcut asemănător omului creat după chipul Său, încarnându-se; deci, Hristos este imaginea, adică modelul creației, și omul îl va ajuta ca să se poată întoarce la Tatăl de care s-a îndepărtat. Acest lucru e posibil grație Sfântului Duh, slăbiciunea cărnii e absorbită de puterea Spiritului, iar omul aflat în comuniune cu Spiritul nu mai e carnal, ci spiritual; el devine desăvârșit. Scopul perfecțiunii este să devii Dumnezeu, desăvârșirea nu e limitată de moarte, continuă și dincolo de ea, fiindcă moartea nu e decât o etapă a drumului. Nimic nu se sustrage acestei legi de ascensiune; într-o nouă întocmire, Hristos recapitulează, adică rezumă întreaga creație, îi transmite ce a pierdut prin greșala lui Adam și astfel ia pe seama sa chiar și nașterea primului om. Întreaga creație e reînnoită prin Hristos, noul Adam. Drumul de urmat duce la Treime: prin Duh omul ajunge la Fiu, iar prin Fiu la Tatăl. Sensul trinitar al doctrinei lui Irineu marchează începutul unei orientări constante către Treime, dragă mysticilor din toate timpurile.

Era marilor scriitori filozofi mistici începe cu Clement din Alexandria.

Clement, născut la Atena, a frecventat diverse școli în căutarea unui adevărat maestru, apt să-i dea răspunsuri la numeroasele întrebări pe care și le pune; îl va găsi în persoana lui Panten din Alexandria, care îi va vorbi despre Hristos. Ajuns, la rândul său, profesor, e nevoit să fugă de persecuția lui Septimiu Sever și să se refugieze în Capadocia. Dintre cele trei lucrări importante scrise de el: *Protrepticul*, *Pedagogul* și *Stromatele*, aceasta din urmă este fundamentală din punct de vedere mistic. Hristos convertitorul este numit *Protreptic*, El învață sufletul și îl călăuzește, ca *Pedagog*, în ascensiunea sa până la Dumnezeu. Dă omului și cosmosului un sens nou; creație, cădere, întrupare, mântuire, alipire la Dumnezeu și deificare îi sunt etapele. Apoi, îi revelează prin gnoză o cunoaștere mai consistentă, adică adevărata filozofie bazată pe

⁸ Marie-Madeleine Davy, *Mistica creștinismului primitiv*, Editura Amarcord, p. 103.

înțelegerea Scripturii. Inițiați în misterele Logosului, oamenii, discipoli ai luminii, devin imitatorii lui Dumnezeu și primesc revelația Logosului⁹.

„Dumnezeu l-a făcut pe om pentru a ne face, la rândul nostru, dumnezei“. Această afirmație a lui Clement clarifică întreaga sa doctrină mistică; Hristos este lumina, e „soarele sufletului“, „învățătorul dinăuntru“, el reînnoiește omul¹⁰. Clement inaugurează o teorie a cunoașterii religioase ce o include pe cea firească a lui Dumnezeu cât și credința, filosofia cât și menirea lui Hristos îndumnezeitorul, precum și interpretarea simbolică a Scripturii. În punctul cel mai înalt se află gnoza desemnând știința perfectă a tainelor divine. Hristos trezește inteligența și-l învață pe om să primească gnoza (Stromate IV, 32).

Gnosticul e un deținător al cunoașterii, și misticul la fel; aceasta e dobândită prin lectura și înțelegerea Sfintei Scripturi. „Gnoza, va spune Clement, e o perfecționare a omului ca om (Strom. VII, 55, 1), transmisă oral, prin moștenire și ajunsă, după Apostoli, la un mic număr de deținători“ (Strom. VI, 61-3). Gnoza, tradiție orală secretă, nu poate fi prezentată decât cu cea mai mare prudență, revelarea misterele presupunând o anumită pregătire, pentru a putea fi primite. Ea e legată de profeție; profetul e un gnostic fiindcă realizează evenimente trecute, prezente și viitoare. În această realizare apare planul lui Dumnezeu. Prin gnoză omul dobândește cunoașterea de sine, fie că e vorba de obârșia sa, de chipul divin purtat în el, de univers sau de relația sa cu Dumnezeu.

Cu Clement Alexandrinul, problema raporturilor dintre creștinism și filosofie devine mai limpede. Gânditor profund, cu o vastă pregătire filosofică și teologică, el și-a pus din plin această problemă. În Stromatele sale, el arată care era pe vremea sa atitudinea față de filosofie în cercurile creștine. Unii o respingeau, socotind-o ca perimată, alții o socoteau incapabilă de a descoperi adevărul, ca una ce era fiica inteligenței omenești. Alții o socoteau ca emanând de la diavolul. Clement Alexandrinul avea cu totul altă părere. După el, originea filosofiei este la Dumnezeu. Fie că a provenit din confidențele făcute de îngeri femeilor de care se îndrăgostiseră, fie că se datorește furturilor făcute din cărțile Vechiului Testament, fie că a fost dobândită pe cale naturală sau prin inspirație divină, filosofia își are în ultimă analiză originea la Dumnezeu. Ce rol are filosofia în economia mântuirii? Ca nici un alt Sfânt Părinte sau scriitor bisericesc din secolul III, Clement acordă filosofiei un rol providențial în economia mântuirii. Ea a avut același rol pe care l-a avut și Vechiul Testament: acela de a conduce la Hristos. „Filosofia, spune el, a fost dată grecilor ca un fel de Testament, spre folosul lor, care trebuie să le servească de treaptă pentru a se ridica la filosofia după Hristos“. Creștinii pot folosi filosofia nu numai ca instrument pentru, analiza credinței, pentru prezentarea limpede și apărarea adevărului creștin, ci pot împrumuta din filosofie chiar un număr de adevăruri, întrucât acestea vin tot de la Dumnezeu, tot de la Cuvântul, de la Logos sau Rațiunea universală. Gnosticul creștin, împrumutând de la filosofie forma dialectică și chiar un fond de adevăruri, este ferit de greșeli, ca unul ce este călăuzit de lumina ce s-a arătat prin Hristos și care luminează toate¹¹.

⁹ Madeleine Davy, Marie, *Enciclopedia doctinelor mistice*, Editura Amarcord, p. 124.

¹⁰ Idem, p. 105.

¹¹ Constantin Voicu, Nicu Dumitrașcu, *Patrologia*, Edit. Institutului Biblic și de Misiune al BOR, p. 259-261.

IV. Filosofia credinței creștine

Clement discutând filosofic asupra credinței

Dacă Panten, predecesorul și colegul lui Clement, a discutat sau nu în mod filosofic asupra credinței, în școala catehetică creștină din Alexandria, nu se poate stabili cu precizie. Este, însă, foarte probabil că da, deoarece el este începătorul și întemeietorul acestei școli, în felul cum am spus în altă parte, și care se pare că i-a imprimat și această direcție, filosofică; filosofie, însă, cu caracter creștin, și, de altfel, tot ca filosof îl mărturisește atât Clement, în scrierile sale, cât și alți părinți și scriitori bisericești; dar cum și în ce chip a făcut filosofie asupra credinței, nu se poate ști; căci scrierile sale, din care se putea constata aceasta, n-au ajuns până la noi, și nu avem nici mărturia sau asigurarea vreunui părinte sau scriitor bisericesc posterior.

Acela, însă, pe care Istoria Bisericii creștine îl cunoaște, ca pe cel dintâi care ar fi discutat filosofic asupra credinței, în școala catehetică din Alexandria, este Clement. Filosofia sa creștină o cunoaștem din scrierile sale, iar modul său de a expune și apăra credința, prin și cu ajutorul filosofiei, nu numai că face din el primul filosof creștin, alături de Iustin Martirul, dar devine învățătura sau sistemul școlii creștine din Alexandria. Acest sistem îl urmează, și dezvoltă toți cei ce au condus, după el, această școală, toți cei ce au învățat în ea, cum și toți aceia care voiau să apere creștinismul față de păgânătate și față de învățații și filosofii anticreștini, care apărau cultura și religiile păgâne. Și fiindcă Clement este cel întâi care face aceasta, aflându-se în fruntea școlii din Alexandria, care până la el era cu caracter pur și eminent creștin și catehetic, de aici încolo, legătura sa cu această școală, sub acest punct de privire, devine strânsă și nedespărțită pentru posteritate, și numai învățătura teologică și filosofică, cuprinsă în scrierile sale, este învățătura școlii Alexandrine.

Clement era foarte pregătit pentru orice luptă intelectuală, atât prin cultura și cunoștințele religioase, cât și prin cunoștința aprofundată a tuturor sistemelor filosofice ale timpului, și tot așa de bine prin cunoștința tuturor secretelor religiilor păgâne. Așa încât, în timpul său, în mijlocul atâtor sisteme, față de cel mai mare sincretism filosofic și religios, care se opera cu lupte de tot felul, Clement apare providențial pregătit pentru un apostolat creștin. În această privință sunt foarte judicioase cuvintele lui A. Dieber, care se exprimă, astfel despre Clement: „ Pentru a ataca cu succes pe adversar, trebuie să-i cunoști bine toate părțile lui slabe, precum și sofismele, care, pe nevăgiate de seamă, trec de adevăr, și Clement le cunoștea pe toate mai bine decât toți contemporanii săi, și știa cum să procedeze și de ce trebuie să se ferească. El se folosește de toate împrejurările. Cunoaște bine ce este al său, adică credința creștină, pe care o apără. Cunoaște și pe adversar, în toate ale sale. Iar în lupta sa intelectuală este cavalier. El recunoaște filosofiei partea ei de dreptate, acolo unde o are și unde se mărginește în domeniul pe care îl poate dânsa cerceta”¹².

Toți caută să afle adevărul

Într-adevăr, în aceste timpuri, filosofia religioasă de toate felurile, cum și toată filosofia timpului, și, alături cu ele, toate ereziiile creștine, toți care aparțineau acestora și se aflau aici în Alexandria, mai ales, se ocupau de gnoză. Toți aceștia voiau să afle

¹² Badea Mangăru, *Clement și școala catehetică din Alexandria – starea filosofică*, Tipografia Cărților Bisericești p. 22.

adevărul lucrurilor în toate, voiau să afle adevărata știință și cunoștință, după care înseta sufletul omenesc.

Față de această tendință universală către gnoză trebuia ca și școala alexandrină, Clement drept vorbind, să expună și el vederile și convingerile lui religioase și filosofice, despre ceea ce el credea și propovăduia prin școala sa. Trebuia să expună, după înțelesul lor, deci prin ajutorul filosofiei, sfânta credință creștină.

Sistemele religioase și filosofice ale timpului, cum și diferitele erezii, gnosticismul în deosebi, care avea în Alexandria un mare centru, discutau: despre existența lui Dumnezeu, natura și atributele Sale, bunătatea și dreptatea Sa, creația în general, atotputernicia lui Dumnezeu, omniprezența, omnisciența și providența sa. Școala alexandrină, Clement adică, era cel întâi chemat ca să răspundă la toate și să arate adevărul.

Apoi se discută, îndeosebi de eretici, mântuirea adusă prin Iisus Hristos, precum și rolul sau partea de conlucrare, pe care au avut-o Tatăl și Duhul sfânt. Se discută, deci, întregul domeniu al credinței.

Clement, sprijinindu-se pe cuvântul lui Dumnezeu, cuprins în Sfânta Scriptură și în Tradiție, răspunde, cu ajutorul filosofiei, că toate aceste secte însetau după filosofie. Ele își puneau într-însa toate speranțele pentru aflarea adevărului; și de la ea, atotputernică, precum o credeau, așteptau ultima expresie, ultimul cuvânt. Iată pentru ce Clement este nevoit să recurgă la filosofie și întrebuițează argumentările ei, susținerile ei. O întrebuițează, însă, cu multă înțelepciune și prudență. O întrebuițează în marginile posibilului și o întrebuițează ca un cunoscător profund al ei, arătând și demonstrând insuficiența ei. Tuturor le dovedește, astfel, că singura și adevărata dogmatică și teodicee este cea creștină, și anume aceia a Bisericii celei adevărate a lui Hristos, care a păstrat curată și neschimată învățătura lui Hristos, pe care a descoperit-o oamenilor¹³.

Clement nu se depărtează un moment de acest puternic temei, în argumentările sale. Recurge la filosofie, dar totdeauna termină bravând-o prin dovezi din Sfânta Scriptură și Tradiția apostolică, pe care le arată ca singurele izvoare adevărate și demne, pentru aflarea adevărului în sine.

Dar cum diferitele sisteme filosofice și religioase ale timpului, precum și gnosticismul, se ocupau de doctrinele antropologice, morale și chiar de cele ascetice, Clement este nevoit să spună cuvântul școlii sale și asupra lor. Astfel observăm că învățătura despre natura omului, despre suflet și nemurire, precum și tot ce se leagă cu acestea, ocupă un loc foarte însemnat în cele două scrieri monumentale ale lui Clement: în *Pedagogul* și *Stromatele* sale.

Apoi fiindcă speculația teoretică asupra chestiunilor abstracte, cu care se ocupau sistemele filosofice și religioase ale timpului, era dusă până la extrem și cădea în cel mai adânc misticism și alegorism, școala alexandrină a voit să-și aproprieze ceva din toate acestea și de aceea se observă la Clement și la toți următorii săi, o înclinație sau tendință către alegorism, și se poate zice că el este ceva caracteristic în teodicea alexandrinilor. Clement, deși cel întâi, la care se observă acest lucru, totuși el urcă treptele ei foarte sus și afirmă că Sfânta Scriptură este plină de mistere, enigme și preînchipuiri, și documentează aceasta cu învățătura predicată de Domnul și de

¹³ *Ibidem* p. 26.

Apostoli.

Dacă privim în sine modul cum Clement, și după el urmașii săi, expune sfânta credință creștină, cu ajutorul filosofiei, sau mai bine zis față de filosofie, se vede că această școală provoacă, față de toate sistemele filosofice și religioase, și față de gnosticismul creștin, cea mai mare reacție, pe terenul rațiunii și al credinței. Reacția aceasta era o mare necesitate pentru propagarea creștinismului; unii cred că era necesară pentru însăși existența sa. Dar oricum s-ar lua lucrurile, evident este că era necesară.

Clement a avut rolul să lupte contra tuturor sectelor religioase și filosofice ale timpului și să le contrapună creștinismul, ca singura credință dreaptă și adevărată, revelată oamenilor prin Însuși Fiul lui Dumnezeu, Logos cel întrupat pentru mântuirea oamenilor.

Era, precum am văzut, în aceste timpuri, o mare mișcare, care se pornea din toate părțile, în frunte cu Alexandria, centrul cel mare. Era mișcarea pe care am amintit-o, care tindea la o dizoluție și reconstituire religioasă și filosofică. Se dezbăteau și se agitau toate chestiunile fundamentale ale religiei și ale moralei, care domneau în lume și stăpâneau spiritele tuturor oamenilor. Creștinismul trebuia să se afirme și el prin teologia sa. Trebuia să-și afirme, clar și precis, vederile sale. Clement contrapune tuturor creștinismul, expunându-l, cu ajutorul filosofiei, însă pe bazele și izvoarele revelației divine, pe temeiul Sfintei Scripturi și al Tradiției. El îl prezintă, astfel, ca un mare apologet creștin. Îl înfățișează sub egida revelației, cu autoritatea unei tradiții supra-naturale și îl înfățișează nu numai ca un învățământ filosofic, dar mai ales ca o doctrină teologică, cu caracter și autoritate adevărat dumezească¹⁴.

Clement împlini, astfel, un mare gol. El satisfăcu o mare nevoie a timpului, care se impunea, pentru răspândirea și consolidarea credinței creștine. El puse bazele ei trainice, pentru apărarea ei contra tuturor atacurilor, pentru prosperarea ei și pentru consolidarea temeinică a învățaturii de credință, față de filosofia și științele omenești. El îndeplini o mare și însemnată misiune și apare nu numai ca catehet al credinței, pe care o explică credincioșilor în școala creștină din Alexandria, dar apare ca un alt Apostol Pavel în timpuri grele și critice pentru credință, pe care o apără contra tuturor acelor care voiau să o înăbușe în iudaism, sau în filonismul iudaic al timpului și în labirintul sistemelor religioase ale Orientului, care manevrau cu multă istețime în acest timp, cu ajutorul filosofiei grecești, apărătoarea lor.

Dar dacă Clement, cel întâi, și după el toți urmașii săi alexandrini și mai toți părinții, dascălii și scriitorii bisericești recurg la filosofie și o pun în serviciul credinței, pentru a expune și a dezvolta astfel întregul sistem al teologiei, să nu se creadă cum că Clement și toți cei ce l-au urmat pe această cale au avut un îndoit mod de expunere, adică că au expus învățătura creștină biblic și teologic, și că aceiași învățătură a fost expusă filosofic, făcând astfel dintr-însa un fel de sistem filosofic, o filosofie creștină. Așa ceva nu se vede la Clement și la nici unul din sfinții părinți și scriitori bisericești, oricât de mult au aprofundat unii filosofia, în deosebi platonismul și aristotelismul, și oricât de entuziasmați au fost pentru aceste două sisteme sau direcții filosofice, pe care le-au socotit ca cele mai bune, mai apropiate de sfânta credință a revelației

¹⁴ Remus Rus, Dicționar enciclopedic de literatură creștină în primul mileniu, p. 148.

dumnezeiești și pe care le-au utilizat mai mult¹⁵.

Gnoza – cunoaștere intelectuală

Scopul creștinului după Clement este de a cunoaște sau a vedea pe Dumnezeu. În desăvârșirea ei gnoza este o contemplare perpetuă și în acest sens ea este superioară credinței. Dacă din păgânism ajungem la credință, de la credință trebuie să ne ridicăm la gnoză.

Pe lângă latura sa practică, calea spre gnoză conține și un aspect intelectual, ea fiind și o căutare intelectuală. Acest termen este propriu filosofiei grecești pentru a desemna cunoașterea prin intelect. Tema este prezentă la Clement începând cu *Stromata* a V-a: „nu trebuie să fie credința inactivă și singură, ci să fie însoțită de cercetare. Nu spun: să nu cercetezi cu nici un chip! Căci Domnul a spus: „Caută și vei afla“.

Această cercetare este fondată pe credință, sprijinindu-se pe Scriptură și acceptând-o ca venind de la Dumnezeu. Însă ea este rezultatul și unor construcții raționale, a unor eforturi intelectuale pentru realizarea cărora Clement apelează și la filosofie. Clement vede cooperarea, conlucrarea dintre filosofie și credință în două direcții: pregătește inteligența și înlătură diferitele obiecții, cu alte cuvinte ea are un rol apologetic și pregătitor: „Filosofia elină, însă, curățește mai dinainte oarecum sufletul și-l obișnuiește mai dinainte să primească credința, pe care adevărul zidește cunoașterea, gnoza“. El simte o simpatie profundă față de toate formele de cunoaștere, hrănindu-se din înțelepciunea timpului său. Este prea grec pentru a deprecia știința dar, în același timp, prea platonician pentru a putea să arate ceea ce el înțelege prin cunoașterea lucrurilor create și a principalelor grade de cunoaștere.

Clement acordă filosofiei o altă sarcină. Ea cercetează adevărurile de credință, le fondează rațional pentru a rezulta o demonstrație: „erudiția celui care vorbește de cele mai însemnate învățături ale filosofilor greci îl recomandă încrederii ascultătorilor săi; și acest lucru naște în sufletul discipolilor săi admirație și-l întărește pentru primirea adevărului, a credinței celei adevărate. O astfel de îndrumare sufletească merită toată încrederea, pentru că, datorită ei, oamenii iubitori de știință acceptă adevărul chiar când este acoperit,.. În acest text Clement se adresează adversarilor filosofiei, cei care respingeau și gnoza creștină. Ea apare aici ca rezultatul unor raționamente asupra darurilor primite prin credință.

Împotriva celor care făceau o separație între cele două forme de cunoaștere-credință și gnoză – Clement afirmă inseparabilitatea acestora: „Sunt unii care fac deosebire, spunând că credința noastră se referă la Fiul, iar cunoașterea - gnoza- se referă la Tatăl. Ei nu-și dau seama că trebuie să credem cu adevărat în Fiul, adică să credem că este Fiul, că a venit; să credem cum a venit și pentru ce a venit; să credem despre patima Lui; în sfârșit, să credem că este de neapărată nevoie să cunoaștem cine este Fiul lui Dumnezeu. Nici cunoașterea fără credință, nici credința fără cunoaștere, după cum nici Tatăl fără Fiul¹⁶.

Acestora Clement le spune: „Filosofia nu s-a născut de la sine și pentru sine,

¹⁵ Arhidiacon C-tin Voicu și Pr. Nicu Dumitrașcu, *Patriologia* Editura Institutului Biblic și de Misiune al BOR, p. 261.

¹⁶ Schiopu Gheorghe, *Învățătura despre treime, cunoaștere și antropologie în viziunea lui Clement Alexandrinul*, p. 188.

ci pentru fructul pe care îl scoate din cunoaștere, din gnoză; iar prin pătrunderea lucrurilor pe care le gândim, dobândim încrederea sigură că am înțeles adevărul“ (Stromata I, 20, 3, p. 21).

Se observă faptul că în mod sigur există o diferență între credință și gnoză, care anunță dezvoltările ulterioare ale lui Origen și care ar fi trebuit să crească mult pentru a ajunge la distincția radicală între o credință care ar avea ca subiect pe Hristos istoric și gnoză care ar fi o speculație asupra misterului Fiului lui Dumnezeu. Clement nu merge până acolo, ci, dimpotrivă, el insistă asupra implicațiilor necesare ale credinței și gnozei, de altfel inseparabile.

Diferența privește, într-o oarecare măsură subiectul cunoscut. Gnoza este „o încremenire și o cuprindere a adevărului prin adevăr“. Încremenirea cu tot ceea ce comportă starea imediată în fața măreției și imensității Dumnezeirii, în fața Adevărului care este Logosul înomenit.

Raportul dintre credință și gnoză este prezentat de Clement în Stromata a VII-a, poate în termeni prea fermi: „Credința este un bun sufletesc interior. Credința, fără să cerceteze, mărturisește că este Dumnezeu și-L slăvește ca existent. De aceea, pornind de la această credință și crescând în însuși harul lui Dumnezeu, credinciosul trebuie să primească, atât cât îi este cu putință, gnoza. Temelia gnozei este credința în Dumnezeu, este nepunerea la îndoială a existenței lui Dumnezeu. Hristos, însă, este una și alta; și temelie și clădire; prin El și începutul și sfârșitul. Gnoza este o curățire grabnică a sufletului. De aceea gnoza mută pe om într-o stare dumnezeiască și sfântă, înrudită cu sufletul; și cu ajutorul unei lumini, care îi este proprie, îl trece prin trepte tainice de progres până ce îl restabilește în locul cel mai înalt de odihnă și-l învață pe cel curat cu inima să contemple pe Dumnezeu față către față, într-un chip științific și intelectual“.

Credința este, ca să spun așa, o cunoaștere scurtă a celor mai de seamă învățături; gnoza, însă, este dovedirea puternică și sigură a învățăturilor cuprinse în credință.

Se observă faptul că gnoza nu este altceva, în conținutul ei, decât obișnuita credință. Ea apare ca o formă mai ridicată a credinței, formă caracterizată prin prezența formulărilor de tip filosofic. Gnoza nu e o altă credință, ci credința adâncită prin studiu și meditație. Putem afirma faptul că „fiind cunoaștere, credința cuprinde potențial gnoza, iar gnoza presupune în chip necesar credința“¹⁷.

Credința este fermentul care pune în mișcare gnoza. Ea reprezintă o cunoaștere elementară, o inițiere în tainele lui Dumnezeu. Ea deschide calea spre cunoaștere autentică, drumul de la credință la gnoză fiind asemenea celui de la păgânism la creștinism. Însă fundamentul acestui edificiu spiritual este Hristos.

Gnosticul creștin

Clement îl numește pe creștin gnostic, dar nu înțelege prin gnostic ceea ce înțelegeau gnosticii. Adevăratul gnostic este o sinteză a credinței și a dragostei desăvârșite. Creștinul gnostic, cel adevărat, e însuflețit de trei lucruri: contemplarea, împlinirea poruncilor și pregătirea de oameni virtuoși. Unirea celor trei îl realizează pe gnostic. Creștinul beneficiază de epoptie, de știința adevărată pe care nici un raționament nu o poate zdruncina. Gnosticismul obișnuit e combătut de-a lungul

¹⁷ Campenhausen Hans Freiherr Von, *Părinții greci ai bisericii*, trad. Maria-Magdalena Anghelescu, Ed Humanitas, p. 49.

Stromatelor. Ele sunt o enciclopedie din care s-ar putea scoate un dicționar filosofico-teologic alexandrin, dincolo de defectele de compoziție, de repetiții și, uneori, devieri.

Clement continuă să demonstreze că grecii și-au atribuit multe lucruri pe care le aflaseră de la evrei. Contestă apoi imputările care li se fac creștinilor. Păgânii descriau credința creștină ca fiind deșartă și barbară. Clement arată că ea este o convingere de bunăvoie, un consimțământ pios și o probă sigură despre cele ce nu se văd. Întemeiată pe autoritatea lui Dumnezeu, credința trebuie să ne convingă. Discipolii lui Basilide și Valentin spuneau despre credință că nu este decât pentru cei simpli și nedesăvârșiți, că în ceea ce-i privește nu aveau nevoie de credință, nici de har și nici de fapte bune pentru a se mântui. Clement arată că poate sta în puterea noastră credința, dar că, totuși, ea este un dar de la Dumnezeu. El preferă credința științei, pentru că ea ne face să-l cunoaștem pe Dumnezeu. Credința este baza științei, adică a consimțământului rațional și filosofic la revelație. Credința nu lasă pe om în zona speculativului, ci îl aduce la practicarea virtuților creștine, la perfecțiunea relativă de care este capabil omul. Din credință ies toate virtuțile, căința și nădejdea, și ea este fundamentul dragostei. Temerea are raport cu credința și este bună pentru că ne depărtează de viciu. Credința perfecționează voința omului și în ființa sa și în raporturile sociale. Dintre aceste raporturi, cel mai intim este acela din care rezultă căsătoria. Aceasta nu este o predică, așa cum pretind gnosticii. Ideea îi servește lui Clement pentru a trece la combaterea numeroaselor greșeli care circulau cu privire la căsătorie. Prezintă tabloul virtuților adevăratului gnostic, adică a adevăratului creștin, care crede cu știința și cu filosofia. Adevărul gnostic împinge abnegația până la martiriu. El practică toate virtuțile care perfecționează ființa sa, iar în relațiile sociale profesează răbdarea și dragostea. Gnosticul sau creștinul filosof are un îndoit scop: perfecționarea inteligenței prin cunoștința lui Dumnezeu, care este adevărul, și perfecționarea inimii prin adevărul cult ce i se dă. Clement examinează în ce constă perfecțiunea omului. Omul este alcătuit din trup și suflet. Din acest motiv trebuie să ia aminte la scopul pentru care ele au fost create: trupul pentru a cultiva pământul; sufletul pentru a se ridica până la Dumnezeu prin cunoștința adevărului. Răul nu este moartea trupească, ci ceea ce păcatul cauzează sufletului. Fericirea nu este decât dreptatea și sunt fericiți cei care pentru dreptate și în vederea lui Dumnezeu au părăsit totul, au făcut penitență, au săvârșit acte de îndurare, au întors pe cei păcătoși sau au îndurat martiriul. Sunt amintite locuri din Noul Testament unde Iisus vorbește de martiriu și poruncește creștinilor să fugă în timpul persecuțiilor. Clement arată că fuga nu este un rău, ci învață doar că nu trebuie să dăm ocazie de păcat persecutorilor. Păgânii ziceau: „Dacă Dumnezeu are grijă de voi, pentru ce permite să fiți persecutați și omorâți?” Clement răspunde: „Nu credem că Dumnezeu voiește persecuțiile, dar le-a prevăzut și ne-a înștiințat ca să ne deprindă la tărie. De altfel persecuțiile nu ne fac nici o nedreptate. Scăpați din acestea prin moarte: mergem la Domnul. Clement expune sistemul dialectic după logica lui Aristotel și după metoda lui Platon, și are ca scop stărnirea interesului creștinilor pentru filosofie. E prudența celui care nu vrea să fie inferior păgânilor¹⁸.

¹⁸ Șchiopu Gheorghe, *Învățătura despre treime, cunoaștere și antropologie în viziunea lui Clement Alexandrinul*, p. 192.

V. Concluzii

Se poate afirma faptul că în opera sa, Clement Alexandrinul a realizat o simbioză între ideile celor trei mari religii care dominau lumea antică la sfârșitul secolului al II-lea și începutului celui de al III-lea. Nu în sensul că el ar fi dat naștere la un sincretism religios, ci în faptul că a arătat tuturor celor care vroiau să ajungă la Adevăr un lucru clar: atât iudaismul cât și politeismul greco-roman nu au făcut altceva decât să pregătească omenirea pentru însușirea noilor învățături aduse în lume de Învățătorul desăvârșit, chip și imagine al Dumnezeuului transcendent, adică Logosul divin. În cadrul acestei întâlniri culturale dintre creștinism și celelalte religii oponente ale sale, Clement va sublinia un lucru foarte important: acela al superiorității religiei creștine. Adevărul este acoperit și ascuns în învățăturile filosofiei, așa cum este acoperită și ascunsă în coaja nucii partea care se mănâncă. În fața unui mediu îmbibat de păgânism, el încearcă să facă accesibilă religia creștină și elitelor intelectuale ale acelor vremi, încercând să explice, uneori chiar foarte lămurit, dacă ținem cont de perioada în care și-a redactat opera, principalele puncte de credință ale creștinismului.

Am putea afirma faptul că pe parcursul întregii sale opere străbate ca un fir roșu ideea unirii omului cu Dumnezeu, sau aceea a modului în care omul poate să acceadă la Creatorul său. Clement va depăși vechile concepții antice, punând în paralel transcendența lui Dumnezeu cu imanența Sa. Dumnezeu se descoperă omului, dar și acesta trebuie să dorească să ajungă la cunoașterea Sa.

Paginile sale în care descrie urcușul gnosticului sau a adevăratului creștin spre realizarea acestui ideal sunt de o certă valoare, căci Clement, și pe urmele sale, Origen vor pune bazele la ceea ce va fi cunoscut mai târziu în gnoseologia ortodoxă ca cele trei trepte sau etape ale unirii omului cu Dumnezeu. Folosindu-se de mijloacele specifice epocii sau perioadei în care a trăit și activat, arătând tot timpul superioritatea creștinismului asupra celorlalte sisteme filosofice, el poate fi considerat unul din primii mari autori creștini care a încercat să realizeze o primă prezentare a creștinismului tuturor celor interesați de această nouă religie revelată.

THE GREEK TRADITION AND THE CHRISTIAN PHILOSOPHY IN CLEMENT THE ALEXANDRINE'S THOUGHTS

Abstract

The entire work of Clement is based on the idea of union of man with god or the way which leads to this union. Clement outruns the old ideas by drawing a parallel between god's transcendence and God's immanence. God reveals Himself to man and man must desire to known God.

His work is valuable because it, as well as Origen's work, represents the basis of the Orthodox gnoseology as the three steps of the union of man with God.

He could be considered one of the first great Christian authors who tried to carry out a first representation of the Christianity to all the people interested in this new religion.